

# The Greek Review of Social Research

Vol 36 (1979)

36-37



## Διαφορές των φύλων και ψυχολογική ταυτότητα

Μαρία Νασιάκου

doi: [10.12681/grsr.462](https://doi.org/10.12681/grsr.462)

Copyright © 1979, Μαρία Νασιάκου



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

### To cite this article:

Νασιάκου Μ. (1979). Διαφορές των φύλων και ψυχολογική ταυτότητα. *The Greek Review of Social Research*, 36, 357-364. <https://doi.org/10.12681/grsr.462>

## διαφορές τῶν φύλων καί ψυχολογική ταυτότητα

τῆς  
Μαρίας Νασιάκου

Τό πρόβλημα τῶν διαφορῶν στά δύο φύλα καί ἡ μεταβίβαση τοῦ ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ προτύπου στήν πρώτη παιδική ἡλικία δέν εἶναι καινούργιο θέμα, ἡ ἐπανεξέτασή του ὁμως ἀποκτᾶ τελευταῖα ἀνανεωμένο ἐνδιαφέρον.

Ἡ ἰσχυρή ἀμφισβήτηση τῶν παραδοσιακῶν ρόλων τοῦ κάθε φύλου, πού ἐκφράζεται κυρίως μέ τό ἰδιαίτερα σημαντικό πολιτισμικό κίνημα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκας, καί ἡ διατυπωμένη ἀπό τό κίνημα αὐτό ἀνάγκη γιά ἰσότητα τῶν δύο φύλων, ἀποτελέσαν τήν ἀφορμή γιά μιᾶ τέτοια ἐπανεξέταση.

Ἡ σημερινή ἐπιστημονική ὀπτική ἀποκλείει τήν ἀποσπασματική μελέτη τοῦ θέματος, σάν νά ἦταν δηλαδή ἓνα ἐπί μέρους ψυχοκοινωνικό φαινόμενο, καί τό ἐξετάζει σέ συνάρτηση μέ τή βιολογική του διάσταση καθώς καί μέ ἄλλες ψυχοκοινωνικές μεταβλητές. Ἔτσι, ἀποφεύγει νά δώσει μιᾶ μερική ἐρμηνεία, πού θά κινδύνευε γιά ἄλλη μιᾶ φορά νά καταλήξει σέ ψευδή ἢ ἀντιεπιστημονικά ἀποτελέσματα.

Ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ προτύπου ἔχει ἀπό πολλά χρόνια ἀπασχολήσει τήν ψυχολογία, τήν κοινωνιολογία καί γενικά τίς ἀνθρώπινες ἐπιστήμες. Γιά πολλούς αἰῶνες, ἡ «γυναικεία φύση» ἀποτελοῦσε ἓνα εὐχρηστο, εὐκόλο σύστημα ἐρμηνείας. Σήμερα, διαπιστώνεται μιᾶ μονομερής μετατόπιση τοῦ ἄξονα ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου αὐτοῦ: ἡ προσπάθεια καταρρίψης τῶν μύθων τῆς «γυναικείας φύσης» ὡθεῖ στήν καταδίκη τῶν κοινωνικῶν αἰτιῶν του, περιορίζει ὁμως κάπως τό πρόβλημα στήν κοινωνική του διάσταση.

Τά στερεότυπα πού εἶχαν δημιουργηθεῖ, οἱ προεπιστημονικές δοξασίες, οἱ μῦθοι καί οἱ πεποιθήσεις πού ἐπικρατοῦσαν γύρω ἀπό τίς διαφορές τοῦ κάθε γένους καί πού καθορίζονταν αὐστηρά ἀπό τή «φύση» τους, ἐνισχύθηκαν ἀργότερα καί ἀπό τά ἀποτελέσματα πολλῶν κοινωνικῶν ἐρευνῶν πού χρησιμοποιώντας τούς κοινωνικούς αὐτούς μύθους σάν ἀξιώματα τούς πρόσθεσαν ἐπιστημονικοφάνεια καί τούς ἐνίσχυσαν σημαντικά. Τά ἀποτελέσματα αὐτά, ντυμένα μέ τήν ἐπιστημονική ὀρολογία, συνέβαλαν στή δημιουργία τῶν γενικότερων κοινωνικῶν ἀξιολογήσεων πού ἀπηχοῦσαν τίς ἐκάστοτε κοινωνικές καί πολιτικές ἐπιταγές.

Ὁ σαφής διαχωρισμός τῶν φύλων (καί κατ' ἐπέκταση οἱ ρόλοι τοῦ κάθε φύλου καί ἡ θέση του στήν κοινωνία) ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα περισσότερο ἰδεολογικῆς διαμάχης καί λιγότερο ἐπιστημονικῆς διερεύνησης· παρόλο πού πολλά ἀπό τά ἐπιχειρήματα πού ὑποστήριζαν τή βιολογική ἀνωτερότητα τοῦ ἀρσενικοῦ προτύπου ἦσαν ἀνεπιστημονικά ἢ ἀκόμη ἀντιεπιστημονικά, τοῦτο δέν ἐμπόδισε νά ἔχουν μεγάλη διάδοση καί ἐπιτυχία. Ἡ ἱστορία ἄλλωστε τῶν ἰδεῶν μᾶς δείχνει πῶσο διάφορες θεωρίες καί ἰδεολογίες μορεῖ γιά χρόνια νά ἐπηρεάζουν τήν ἀν-

θρωπότητα, νά κινητοποιοῦν τή συμπεριφορά, χωρίς αὐτό νά σημαίνει πῶς τό περιεχόμενό τους ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα, στήν ἐπιστημονική ἀλήθεια.

Παρόλη τὴν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν καί ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, πού θά περίμενε κανεὶς νά συντελέσει στό ξεκαθάρισμα τῶν «παραδεδομένων» μύθων ὡς πρὸς τό θέμα αὐτό, ἡ βοήθεια, τό φῶς, δέν ἦρθε, ὅσο καί νά φαίνεται παράδοξο, ἀπό αὐτές ἀλλά ἀπό τίς θετικές ἐπιστήμες· πρέπει μάλιστα νά τονιστεῖ ὅτι πάρα πολλές παρατηρήσεις ξεπήδησαν τυχαία κατά τή διάρκεια ἐρευνῶν πού εἶχαν ἄλλο ἀντικείμενο καί ὄχι τή μελέτῃ τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων.

Μεθοδολογικά, εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες μποροῦν πολύ δυσκολότερα ν' ἀποδεικνύουν πειραματικά τίς ὑποθέσεις πού μελετοῦν. Τά ἀποτελέσματά τους, ὅμως, συχνότερα συμπερασματικά παρά ἀποδεικτικά, ἐκλαμβάνονται σάν ἀτράνταχτες καί ἀμετακίνητες ἀποδείξεις. Ἀπό τὴν ἄλλη μεριά, στίς ἔρευνες αὐτές οἱ ὑποθέσεις ἐργασίας καί ἡ ἔρμηνεῖα τῶν ἀποτελεσμάτων εἶναι ὑποχρεωτικά στενά δεμένες μέ τίς πεποιθήσεις, τή στάση ἀπέναντι στό πρόβλημα, τίς ἀξίες, καί γενικότερα μέ τὴν ἰδεολογία τῶν ἀτόμων πού διενεργοῦν τίς ἔρευνες. Εἶναι ἀδύνατο νά ἀποκλειστεῖ ἐντελῶς ὁ ἀνθρώπινος συγκινησιακός παράγοντας πού μᾶς παρασύρει ἀκόμα καί ὑποσυνείδητα καί ἐπιηράζει τίς ὑποθέσεις μας καί τὰ εὐρήματά μας (τὰ εὐρήματα κάθε κοινωνικοῦ ἐρευνητῆ χρωματίζονται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο ἀπὸ τίς ἀξίες πού ἔχει ἐνσπινεριστεῖ καί τὰ στερεότυπα σὰ ὅποια ὑπακούει), κι ἔτσι πολύ συχνά ὁ κοινωνικός ἐπιστήμονας μπορεῖ νά εἶναι θύμα τῶν ἀπόψεων, τῶν στάσεων, τῆς ἰδεολογίας γενικά πού πιστεύει καί ἀκολουθεῖ, ἀλλά συγχρόνως καί ὑπεύθυνος στό μέτρο πού ἀφῆνεται νά ἐνδίδει, στό μέτρο πού ἀδυνατεῖ νά ἐλέγχεται ἢ ἀδυνατεῖ νά ἀποδεχτεῖ πῶς τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του εἶναι ἄλλως συμπερασματικά, ἐνδεικτικά. Οἱ μέθοδοι, οἱ παρατηρήσεις, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν τρόπο μέ τὸν ὅποιο τίθεται ἡ ἐρώτηση, ἄρα καί ἀπὸ τό στόχο τοῦ ἐρευνητῆ· εἶναι ἐπομένως σέ ἄμεση σχέση μέ τὰ ἀποτελέσματα.

Ἀντίθετα, οἱ ἔρευνες τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, καθὼς εἶναι πολλές φορές ἀναγκασμένες ν' ἀκολουθήσουν αὐστηρότερη μεθοδολογία, ἔχουν τό μεγάλο προσόν τῆς ἡσσοнос προσωπικῆς ἐμπλοκῆς τῶν ἐρευνητῶν, πράγμα πού ἐπιτρέπει στούς τελευταίους μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα καί τοὺς ὑποχρεώνει σέ ἀποδείξεις γιὰ τίς ὁποῖες δέν αἰσθάνονται ὑπεύθυνοι (χωρίς τοῦτο νά σημαίνει πῶς καί αὐτοὶ εἶναι ἀλάθητοι).

Οἱ θετικές ἐπιστήμες, ὅπως ἡ φυσιολογία, ἡ βιολογία καί ἄργότερα ἡ γενετική, χωρίς οἱ ἴδιες νά τό ἐπιδικῶν, ἀρχισαν μέ τίς ἀποδείξεις τους νά κλονίζουν καί νά διαβρῶνουν τὰ κρατοῦντα συστήμα-

τα ἐρμηνείας καί νά τοποθετοῦν διαφορετικά τὴν προβληματική τοῦ θηλυκοῦ φύλου σέ σχέση μέ τό ἄρσενικο. Ἐπέτρεψαν, χάρις στίς ἀκριβεῖς μελέτες τους, στή γυναῖκα νά ἐλευθερωθεῖ κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τῆ «φύση» τῆς. Ἡ πρόοδος, ἰδιαίτερα τῆς γενετικῆς ἐπιστήμης, ἐλευθέρωσε τὴν γυναῖκα ἀπὸ τὴν εὐθύνη πού τῆς εἶχε ἀποδοθεῖ γιὰ τό φύλο τοῦ παιδιοῦ πού φέρνει στή ζωῆ, παρόλο πού ἀκόμη σήμερα ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνδρικοῦ τύπου χρωμοσώματος ΧΥ στόν καθορισμό τοῦ φύλου τῶν ἀπογόνων δέν εἶναι καθόλου γνωστικός κοινός τόπος. Οἱ γνώσεις γύρω ἀπὸ τῆ φυσιολογία τῆς αναπαραγωγῆς ἀπάλλαξαν τὴν γυναῖκα ἀπὸ τῆ διαδεδομένη πίστη καί πεποίθησῃ τῆς πῶς μοναδική σκοπιμότητα τῆς ὑπαρξῆς τῆς ἦταν αὐτὴ ἡ λειτουργία. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἱατρικῆς ὑγιεινῆς ἐπιμήκυνε σημαντικά τὴν διάρκεια τῆς ζωῆς τῆς γυναίκας—θάνατος ἀπὸ κακές γέννες κτλ.—καί ἐλάττωσε σέ μεγάλο βαθμὸ τὴν περίοδο ζωῆς τῆς πού ἦταν ἀφιερωμένη στήν ἀναπαραγωγή. Ἡ πρόοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἶχε ὅσο συνέπεσε νά ξεκαθαριστοῦν οἱ μεγάλοι τώρα συγκεχυμένοι ἔννοιες: σεξουαλικότητα-ἀναπαραγωγῆ-μητρότητα-ἐκπαίδευση.

Ὅλες αὐτές οἱ ἀνακαλύψεις βοήθησαν νά φανοῦν καθαρότερα καί νά ἀποκαλυφθοῦν οἱ πολιτισμικές πλευρές, οἱ διάφορες θεολογίες, οἱ φανερές ἢ λανθάνουσες ἰδεολογίες καί, γενικά, οἱ παράγοντες ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν κοινωνική ἀξιολόγησῃ τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων.

Εἶναι σήμερα ἀποδεδειγμένο πῶς ἡ ἄποψη γιὰ μιὰ δεδομένη, αἰώνια καί ἀναλλοίωτῃ «φύση» τῆς γυναίκας, εἶναι καθαρά κοινωνικό κατασκεῦσμα. Ἄλλωστε, τό ἰδιαίτερο προνόμιο τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους εἶναι τό συνεχές γίνεσθαι, προϊόν μιᾶς διπλῆς ἐξέλιξης: τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης τῶν εἰδῶν, πού, στό ἀνθρώπινο εἶδος, καταλήγει στό homo sapiens, καί τῆς πολιτισμικῆς ἐξέλιξης, πού μόνο στό ἀνθρώπινο εἶδος πῆρε τὴ σκυτάλη τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης. Δέν πρέπει, ἐξ ἄλλου, νά λησμονοῦμε πῶς αὐτὴ ἡ πολιτισμικὴ ἀνάπτυξη μπορεῖ μέ τὴ σειρά τῆς νά ἐπιφέρει περαιτέρω βιολογικὴ ἐξέλιξη, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἰκανὸς νά μεταβάλλει τό περιβάλλον του· οἱ μεταβολές αὐτές τοῦ περιβάλλοντος μποροῦν νά ἔχουν ἐπιπτώσεις καί στό νευροφυσιολογικό του σύστημα καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, στή συμπεριφορά του. Ἡ πολιτισμικὴ ἐξέλιξη εἶναι ἡ λογικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀνθρωποειδῶν ὡς τὸν ἄνθρωπο· κατὰ συνέπεια, ὅποιαδήποτε καί νά εἶναι τὰ βιολογικά θεμέλια τῆς συμπεριφορᾶς καί τό ριζωμά τους στή φύση, δέν ἄρκοῦν γιὰ νά δεσμεύσουν τό μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ πού εἶναι σέ συνεχῆ ἐξέλιξη.

Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ φύση μῆκε στόν πολιτισμό. Αὐτό μόνο τό γεγονός κάνει τόν ἄνθρωπο προϊόν μιᾶς αὐτοδημιουργίας. Σέ ὅλη τὴ διάρκεια

της εξέλιξης της ιστορίας του ανθρώπου (ατομικής ή συλλογικής), οι παράγοντές της, τόσο οι φυσικοί όσο και οι πολιτισμικοί, βρίσκονται πάντα σε μία συνεχή αλληλεπίδραση.

Είναι αναληθές και αντιεπιστημονικό να εξηγήσουμε τη «γυναίκα φύση» μόνο σαν κατασκευάσμα της κουλτούρας ή μόνο σαν προϊόν της φύσης. Έχει έτσι μεγάλη σημασία οι έρευνες πάνω στο θέμα της διαφορής των φύλων να ξεκινούν από τη βιολογία, τους βιολογικούς προσδιορισμούς που βρίσκονται στη βάση της διαφορής, ώστε να εξετάζεται αν οι διαφορές αυτές είναι τόσο ξεκάθαρες όσο θα τις ήθελε και θα τις επιθυμούσε μία άπλουστευτική, και γι' αυτό καθυσχαστική, θεωρία και αν μπορούμε από την ίδια τη βιολογία να σχηματίσουμε μία αντίληψη τόσο «πάγια» γι' αυτές τις διαφορές, όσο αυτή που φαίνεται να είχαμε μέχρι σήμερα.<sup>1</sup>

Σύμφωνα με τις βιολογικές και γενετικές έρευνες, έχει αποδειχθεί πως ανάμεσα στα δύο φύλα υπάρχουν διαφορές, αλλά, είτε βιολογικές είτε γενετικές, αυτές οι διαφορές δεν φανερώνουν ποτέ μία μερική ή όλική ανωτερότητα ή κατωτερότητα του ενός φύλου σε σχέση με το άλλο. Οι ίδιες μάλλον οι έννοιες της ανωτερότητας και κατωτερότητας αποτελούν άσπορασματικές εκτιμήσεις που προϋποθέτουν μία κλίμακα πολιτισμικών αξιών. Άλλωστε, η πρώτη βιολογική σχέση άρσενικού και θηλυκού (ή σχέση της αναπαραγωγής) βασίζεται στην αρχή της *συμμετρικής συμπληρωματικότητας*:<sup>2</sup> των δύο φύλων, δηλαδή στην ισόμετρη συμμετοχή και των δύο, και όχι άπλως στην αρχή της συμπληρωματικότητας σύμφωνα με την οποία αυτό που μόνο αρκεί για την επίτευξη ενός έργου είναι η αλληλεξάρτηση των δύο στοιχείων, πράγμα που δεν προϋποθέτει φυσικά την ισοτήτα.

Ο τρόπος της μακράννης συμβίωσης των δύο φύλων (νομαδική ζωή/μόνιμη διαμονή),<sup>3</sup> με όλες τις εμπειρίες και τα βιώματα που συσώρευσε, δημιούργησε το διαφορετικό ποσοτικά και ποιοτικά καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα στις γυναίκες και τους άντρες.

Οι έρμηνείες για την κατανομή των ρόλων ανάλογα με το φύλο εξηγούσαν τη διαφορά αυτή είτε από τον ιδιαίτερο προσανατολισμό που έπαιρναν τα κίνητρα μόνο από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, είτε ως άποτέλεσμα ένδογενών βιολογικών διαφορών. Η δεύτερη αυτή θέση υποστηρίζει ότι το άρσενικό και το θηλυκό γένος διαφέρουν σημαντικά ως προς τα χαρακτηριστικά τους, τα φυσικά και τα ψυχολογικά. Οι υποστηρικτές αυτής της ά-

τίληψης άναγνωρίζουν τη σημασία της εκμάθησης με μία επιφύλαξη: *αυτό που μαθαίνεται* είναι το ιδιαίτερο περιεχόμενο της ψυχολογικής ταυτότητας του φύλου και όχι η γενική προδιάθεση. Τελικά, οι δύο θέσεις δεν είναι ασυμβίβαστες και γι' αυτό δεν θεωρούνται αντιθετικές.

Ο άπέραντος κατάλογος των δεδομένων που προέκυψαν από τις έρευνες πάνω στην κοινωνική εκμάθηση και το βιολογικό παράγοντα που την καθορίζει, μας υποχρεώνει να λαβαίνουμε πάντα υπόψη μας τη βαθειά και σύνθετη αλληλεπίδραση των δύο άνταγωντών, του βιολογικού και του κοινωνικού.

Τά τελευταία χρόνια οι έρευνες—ιδίαιτερα νευροψυχοφisiολογικές—έδωσαν μεγάλη προσοχή στην εξακρίβωση της «λειτουργικής άσυμμετρίας μεταξύ άριστερου και δεξιού έγκεφαλικού ήμισφαιρίου». Άνάμεσα σε πλήθος διερευνηθέν και επί μέρους συμπερασμάτων, δύο φαίνονται να είναι οι βασικές διαπιστώσεις: α) πως υπάρχει ένα είδος άνταγωνισμού μεταξύ του δεξιού και άριστερου ήμισφαιρίου, τουλάχιστον όσον άφορά το λόγο—το δεξιό ήμισφαίριο είναι ουσιαστικά βουβό—και β) πως δεν μπορούμε να μιλάμε για επικράτηση του ενός ή του άλλου ήμισφαιρίου σχετικά με μία ειδική έγκεφαλική δραστηριότητα, αλλά για ένα έντελώς διαφορετικό τρόπο χειρισμού της πληροφορίας και άνάλογα διαφορετικής άπόκρισης εκ μέρους του ενός ή του άλλου ήμισφαιρίου. Οι λειτουργίες βέβαια αυτές δεν έντοπιζόνται στεγανά κατά ήμισφαίριο και, σε τελευταία άνάλυση, δεν μπορεί παρά να είναι έργο άμφιημισφαιρικό.<sup>4</sup> Οι έρευνες και οι διαπιστώσεις ως προς την έντοπιση των διαφόρων λειτουργιών και δραστηριοτήτων, όδηγησαν τους επιστήμονες, όπως τον Lansdell,<sup>5</sup> και σε ένα άλλο έρωτημα: "Άν υπάρχει διαφορετικός τύπος όργάνωσης του έγκεφάλου κατά φύλο. Τό σημαντικό σημείο σε αυτό τό έρωτημα ήταν να μελετηθεί άν υπάρχει διαφορά κατά φύλο στο βαθμό εξειδίκευσης του άριστερου ήμισφαιρίου σχετικά με την ειδική έγκεφαλική δραστηριότητα του λόγου (της γλώσσας). Αύτή ή πιθανή διαφορά δεν φαίνεται να γίνεται παραδεκτή άπό όλους τους μελετητές. Οι διαφορές όμως της όργάνωσης του έγκεφάλου κατά φύλο είναι πιο έντονες, όταν μελετάται ή δραστηριότητα της αντίληψης τό χώρου (H.J. Hannay,<sup>6</sup> Lansdell,<sup>7</sup> Levy and

4. Γ. Χειμωνάς, «Έγκφαλος και λόγος», Περιοδ. *Σπειρα*, Νοέμβριος 1978.

5. H. Lansdell, «The Effect of Neurosurgery on a Test of Proverbs», *American Psychologist*, 1961, 16, σελ. 448.

6. H.J. Hannay, «Real or Imagined Incomplete Lateralization of Function in Females?», *Perception and Psychophysics*, 1976, 19, σελ. 349-352.

7. H. Lansdell, «A Sex Difference in Effect of Temporallobe Neurosurgery on Design Preference», *Nature*, 1962, 194, σελ. 852-854.

1. Βλ. Odette Thibault, «Le fait biologique», *Le fait féminin*, Fayard, 1978.

2. Βλ. Alain Laurent, *Féminin masculin*, Seuil, 1975.

3. Βλ. Andrée Michel, *Femmes, sixisme et sociétés*, PUF 1977.

Reid,<sup>8</sup> MacGlone and Davidson.<sup>9</sup> Στά συμπεράσματα αὐτά φαίνεται πὼς στοὺς ἄντρες κυριαρχεῖ σὲ «βαθμὸ ἐξειδικεύσεως» τὸ δεξιὸ ἡμισφαίριον πού εἶναι καί περισσότερο ὑπεύθυνο στὸ νὰ ὀργανώνει τὴν πληροφορία ὑπὸ μορφὴ δόλητας, νὰ ἀντιλαμβάνεται τὶς σχέσεις τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλο, νὰ συναρμολογεῖ τὸ μέρος πρὸς τὸ ὅλο. Τὸ δεξιὸ ἡμισφαίριον εἶναι ὑπεύθυνο γιὰ λειτουργίες, ὅπως ἡ χωρογνωσία, λειτουργία τοῦ χώρου, καί ἡ προσωπογνωσία.

Ένδεικτικὰ ἦσαν καί τὰ ἀποτελέσματα πού παρατηρήθηκαν στὶς ἔρευνες πού ἔγιναν μέ παιδιὰ (ἀγόρια-κορίτσια). Στὰ πειράματα αὐτὰ μέ παιδιὰ φυσιολογικὰ ἀποδείχθηκε πὼς στὰ ἀγόρια ὑπῆρχε μεγαλύτερη συμμετοχὴ τοῦ δεξιοῦ ἡμισφαιρίου γιὰ τὴν ἀναγνώριση, ἀντίληψη τοῦ χώρου καί γιὰ τὴ σχέση τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλο, ἐνῶ στὰ κορίτσια ἡ ἴδια δραστηριότητα πραγματοποιοῦνται ἀπὸ μίαν διαδικασίαν τῶν δύο ἡμισφαιρίων. Μέ βάση αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα, οἱ ἐρευνητὲς ὑποθέτουν πὼς εἶναι δυνατό στὰ ἀγόρια νὰ ὑπάρχει μεγαλύτερη ἐξειδικεύσεσι τοῦ δεξιοῦ ἡμισφαιρίου ὡς πρὸς τὶς χωροδιαγνωστικὰ ἰκανότητες.<sup>10</sup> Έτσι, καταλήγουν οἱ ἐρευνητὲς, οἱ ἴδιες νευρολογικὲς δομὲς μποροῦν νὰ ἔχουν διαφορετικὰς λειτουργίες κατὰ φύλον, ἢ ἄλλως ἢ ἴδια λειτουργικὴ δραστηριότητα μπορεῖ νὰ ἐκτελεστεῖ ἀπὸ διαφορετικὲς νευρολογικὲς δομὲς στὰ ἀγόρια καί στὰ κορίτσια. Θὰ πρέπει νὰ γίνουσι πάντως ἀκόμη πολλὰς ἔρευνες γιὰ νὰ ἐπαληθευτεῖ ἢ ἀναίρεθεῖ ἡ παραπάνω ὑπόθεσις, νὰ βρεθεῖ δηλαδὴ ἂν ὑπάρχει διαφορικὸς τύπος ὀργάνωσις τοῦ ἑγκεφάλου κατὰ φύλον. Έλλά, ἀκόμη καί ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ ἑγκέφαλος τοῦ ἄρσενικοῦ λειτουργεῖ διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν ἑγκέφαλο τοῦ θηλικού, τοῦτο δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ὁ ἕνας τύπος ὀργάνωσις εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλο. Έν δηλαδὴ μίαν δραστηριότητα μπορεῖ νὰ ἐκτελεστεῖ μέ διαφορετικῶν τρόπων, μπορεῖ κάθε φύλον νὰ ἐπιστρατεῦσει τὴ δικὴ του στρατηγικὴ, τὴ δικὴ του ἰκανότητα γιὰ νὰ τὴν πραγματοποιεῖ. Εἶναι δυνατό βέβαια ὁ ἕνας τρόπος νὰ εἶναι ἀποτελεσματικότερος ἀπὸ τὸν ἄλλο, ὡς πρὸς ὀρισμένες λειτουργίες, ἄλλὰ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἐπιλογὴ ὀρθολογικότερων ἐκπαιδευτικῶν καί ἐπαγγελματικῶν τρόπων ἀντιμετώπισις ἀνάλογα μέ τὶς ἀνάγκες τοῦ κάθε φύλου.

Τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ δειχνοῦν πόσο διαχερήσι εἶναι ἡ θέσις ἰδιαίτερα τῶν ψυχολόγων πού καταπιάνονται μέ τὶς διαφορὲς τῶν φύλων καί πού ἀφοροῦν

εἶτε τὶς ἰκανότητες εἶτε τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων ἀνάλογα μέ τὸ φύλον τοὺς. Οἱ ἐρευνητὲς πρέπει συνεχῶς νὰ διερωτῶνται τόσο γιὰ τὶς μεθόδους παρατήρησις, ὅσο καί γιὰ τὸν τρόπο κωδικοποιήσις τῆς, γιὰ τὴν πιθανὴν αἰτιολογίαν τῶν φαινομένων πού παρατηροῦν καί τὶς ἐρμηγίες πού θὰ κάνουν.

Τὸ θέμα τῆς πιθανῆς αἰτιολογίας εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο, γιὰτι σπάνια μποροῦμε νὰ μετρήσομε τὸ ποσοστὸ συμβολῆς τοῦ κάθε παράγοντος. Δὲν μποροῦμε νὰ ξέρομε ποῖο εἶναι ἀκριβῶς τὸ γενετικὸ ἐπίπεδο πού ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη ὀρισμένων ἰκανοτήτων, οὔτε πόσο τὸ ὀρμονικὸ σύστημα, ὁ ἰδιαίτερος ρυθμὸς ἀνάπτυξις, ἢ συγκεκριμένη ἐκπαίδεσις καί, γενικά, τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον μποροῦν νὰ ἐπιδράσουν στὴ δημιουργίαν τῶν διαφορῶν.

Έ μεθοδολογικὰ ὀρθότερη ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος εἶναι ὁ μελετητὴς νὰ συνεκτιμᾷ καί νὰ συυπολογίζει τοὺς βιολογικοὺς καί κοινωνικοὺς παράγοντες πού συμβάλλουν στὴν ἑτερογένεια τῶν δύο φύλων καθὼς καί στὶς ἰδιαιτερότητες τοὺς. Έλλωστε, μποροῦμε κάλλιστα ν' ἀναγνωρίσομε τὶς ἀληθινὰς ἰδιαιτερότητες κάθε φύλου, χωρὶς αὐτὲς οἱ διαφορὲς νὰ σημαίνουν μίαν ἀνισότητα καί νὰ ὀδηγοῦν σὲ μίαν ὑποχρεωτικὴ διάκρισι ἀνάμεσα στὸ status καί τὸς ρόλους.

Έ ὀρθὴ, δηλαδὴ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἰδεολογικὲς διαστρεβλώσεις, ἰσότητα προϋποθετεῖ τὴν ἀναγνώριση τῶν διαφορῶν. Αὐτὸ ὅμως πού κυρίως πρέπει σήμερα νὰ ἐπιστημανθεῖ, εἶναι πὼς ἡ κοινωνικὴ ἀξιολόγησι αὐτῶν τῶν διαφορῶν ὄχι μόνον δὲν ἀναποκρίνεται στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ εἶναι ἐκεῖνη ἀκριβῶς πού ἔχει διαμορφώσει τὰ κοινωνικὰ στερεότυπα, τῶν ὁποίων ἡ ἀναμφισβήτητη δύναμις συνέβαλε ἰδιαίτερα σὲ αὐθαίρετες διακρίσεις σὲ βᾶρος τοῦ θηλικού γένους.<sup>11</sup> Στὴν κοινωνικὴ καί πολιτισμικὴ πραγματικότητα μέσα στὴν ὁποία ζοῦμε, ἡ ἀνωτερότητα τοῦ ἀνδρικοῦ φύλου θεωρεῖται δεδομένη τόσο ἀπὸ τοὺς ἄνδρες ὅσο καί ἀπὸ τὶς γυναῖκες. Έ ἐξήγησις τῆς αὐθαίρετης αὐτῆς ἀξιολόγησις δὲν εἶναι δύσκολη, ὅταν σκεφτεῖ κανεὶς πὼς στὸ δυτικὸ πολιτικὸ μας οἰ κοινωνίες εἶναι ἀνδροκρατικὲς ἢ ἀνδροκεντρικὲς καί ὀρίζουσι τὸ φύλον μέ ἄξονα τὸ ἄρσενικὸ εἶδος· οἱ ἴδιες οἱ γυναῖκες ἀξιολογοῦν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς μέ βάση τὶς ἀξίες καί τὰ κριτήρια τοῦ ἀνδρα καί, κατὰ συνέπεια, ἐπικυρῶνουν τὸ στερεότυπο καί αὐτὸ-ὑποτιμῶνται συλλογικά.

Έταν οἱ γυναῖκες καλοῦνται νὰ ἐκτιμηθοῦν τὰ δύο φύλα, βρισκοῦν περισσότερο κολακευτικὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ νὰ περιγράψουν τοὺς ἄνδρες καί συχνὰ τοὺς ἀποδίδουν ἐκείνες τὶς ἰδιότητες πού ἡ κοινωνία ἀξιολογεῖ θετικά.

8. J. Levy and M. Reid, «Variations in Cerebral Organization as a Function of Handedness, Hand Posture in Writing and Sex», *Journal of Experimental Psychology: General* 1977.

9. MacGlone and W. Davidson, «The Relation between Cerebral Speech Laterality and Spatial Ability with Special Reference to Sex and Hand Preference», *Neuropsychologia*, 1973, 11, σελ. 105-113.

10. Βλ. S. Wietson, «Sex and the Single Hemisphere: Right Hemisphere Specialization for Spatial Processings», *Science*, 1976.

11. Z. Luria, J.Z. Rubin, F. Provenzano, «The Neonate's Gender and the Eye of the Beholder: Parents' View of Sex of New Born», *American Journal of Orthopsychiatry*, 1974, 44.

Τά στερεότυπα που άφορούν τη γυναίκα είναι συνηθώς δυσμενής γι' αυτήν και πάντα λιγότερο αξιόλογα από τὰ ἀνδρικά στερεότυπα.

Σέ μία πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη-έρευνα τῆς Β. Zazzo<sup>12</sup> μέ θέμα τῆ διαφορική ψυχολογία τῶν ἐφήβων, εἰκονογραφείται καθαρά ἡ ἰδέα πού ἔχει ἡ νέα κοπέλλα γιά τό φύλο τῆς. Ἀπό τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας, αὐτό πού ἔκανε ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἦταν οἱ ἀπαντήσεις τῶν κοριτσιῶν, ὅταν ρωτήθηκαν ὡς πρός τήν ὁμοιότητά τους μέ τό θηλυκό στερεότυπο πού οἱ ἴδιες εἶχαν προτείνει. Οἱ περισσότερες τὸ ἀρνήθηκαν ὅταν χρειάστηκε νά περιγράψουν τόν ἑαυτό τους, τὸ δέχτηκαν ὅμως—ἀσυνείδητα—ὅταν περιέγραψαν τίς ἄλλες κοπέλλες. Ἀπ' αὐτὸ φαίνεται πόσο οἱ ἴδιες ὑποβαθμίζουν τὸ φύλο τους—ἀφοῦ ἀποκηρύσσουν τίς ἰδιότητες πού τοῦ ἀποδίδουν ὅταν ἀξιολογοῦν τόν ἑαυτό τους—καί πόσο λίγο ἀλληλέγγυες αἰσθάνονται μέ τίς ὁμόφυλές τους. Ἀντίθετα, στίς ἀπαντήσεις τῶν ἀγοριῶν δέν παρατήρηθε καμιά τέτοια διαφορά.

Ἡ διαφορά αὐτὲς τῶν φύλων προσδιορίζουν τήν ἀνδρική καί τῆς γυναικείας συμπεριφορά, τῶν ὁποίων θά προσπαθῆσουμε, μέσα ἀπὸ τήν ὀπτική τῆς ψυχολογίας, νά σκιαγραφήσουμε τίς ψυχοκοινωνικές βάσεις. Θά προσπαθῆσουμε δηλαδή νά δοῦμε κατὰ πόσο τὰ κοινωνικά δεδομένα μπορούν νά συμβάλουν στή διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας ἀνάλογα μέ τὸ φύλο, χωρίς βέβαια νά ξεχνᾶμε τήν ἀλληλεπίδραση τῶν ἐνδogenous καί ἐξωγενῶν παραγόντων, τοῦ βιολογικοῦ καί τοῦ περιβαλλοντικοῦ, κι αὐτὸ γιὰτί κανένας ντετερμινισμός δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει τὸ θέμα, οὔτε ὁ βιολογικός οὔτε ὁ κοινωνικός.

Ὅπως εἶναι γνωστό, προσωπικότητα συγκροτεῖται μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασία τῆς κοινωνικοποίησης, αὐτῆς τῆς μεγάλης παραγωγικῆς μηχανῆς τῶν πολιτισμικῶν προτύπων.

Μία ἀπὸ τίς πρὸ σημαντικῆς μορφῆς κοινωνικοποίησης εἶναι ἡ ἀπόκτηση τῆς ταυτότητας τοῦ φύλου, τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας. Ὄνομάζουμε ταυτότητα τοῦ φύλου τὸ ἰδιαίτερο συναίσθημα πού ἀποκτᾶ ἕνα παιδί συνειδητοποιώντας ὅτι ἀνήκει σὸ ἕνα ἢ σὸ ἄλλο φύλο. Γιά τὴν ἀπόκτηση αὐτῆς τῆς ταυτότητας συμπεριτῶν ἀπὸ τὴν μίαν μεριά ἢ ἀντιληπτικότητα τοῦ παιδιοῦ, πού ἔχει πᾶσαι πιά τὰ τελευταῖα χρόνια νά θεωρεῖται σάν ἕνας πεπτικός σωλήνας, σάν ἕνα ἀγραφοῦς χάρτης πού ἐγγράφει καί ἀπορροφᾶ τὸ ὅποιοδῆποτε ἐρέθισμα χωρίς καμιά δική του διεργασία, καί ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ στάσεις τῶν γονιῶν πού ἐπεμβαίνουν ἀναγκαστικά ἀπὸ τίς πρώτες ὥρες, τίς πρώτες ἡμέρες, τοὺς πρώτους μῆνες, τὰ πρώτα χρόνια τῆς ζωῆς, γιά νά μεταβιβάσουν σὸ παιδί τίς δικές τους ἀξίες, τὰ δικά τους

πρότυπα, τὰ δικά τους στερεότυπα ὡς πρός τὸ φύλο του. Μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴ δυναμικὴ σχέση πού ἀναπτύσσεται ἀνάμεσα στούς γονεῖς—καί ἀργότερα ἀνάμεσα στὸ εὐρύτερο περιβάλλον—καί τὸ παιδί, γίνετα ἡ μεταβίβαση τῶν πεποιθήσεων τῶν γονιῶν, τῶν ἐλλείψεων, τῶν φόβων, τῶν προσδοκιῶν καί τῶν ἀπαιτήσεων τους ὡς πρός τὸ φύλο τοῦ παιδιοῦ, χαλκεύεται ἡ ψυχολογικὴ του ταυτότητα. Φυσικά, ἡ ταυτότητα αὐτὴ τοῦ φύλου εἶναι γερὰ στηριγμένη στή βιολογία, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ γέννηση τὸ φύλο ὀρίζεται μέ βάση τὰ ἀνατομικὰ χαρακτηριστικά. Ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς γέννησῆς του τὸ παιδί μεγαλώνει ἀνάλογα μέ τὸ φύλο πού τοῦ ἀναγνωρίστηκε μέ βάση τὴ μορφολογία του. Σιγά-σιγά ὅμως θά φτάσει νά αἰσθάνεται κορίτσι ἢ ἀγόρι ἀνάλογα μέ τὸ πρότυπο πού τοῦ προτείνεται καί πού τοῦ ὀρίζεται κάθε στιγμή. Θ' ἀποκτήσει, ἐκτός ἀπὸ τὴ βιολογικὴ του ταυτότητα, καί τὴν ψυχολογικὴ ταυτότητα του, τὴν ταυτότητα τοῦ φύλου του, πού συγκροτεῖται καί διαπλάθεται ἀπὸ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο τὸ περιβάλλον τὸ ἀνατρέφει, τὸ βλέπει, τὸ ἀναγνωρίζει.

Ἡ ψυχολογικὴ ταυτότητα τοῦ φύλου εἶναι τόσο δυνατὴ καί οὐσιαστικὴ γιά τὴν ὑπόλοιπη ζωῆ, ὁ ψυχολογικός προσανατολισμός τοῦ φύλου εἶναι τόσο ἰσχυρός καί ἀμετάκλητος, πού ἀποδειχτηκε προτιμότερο νά προσαρμόζεται, ὅταν χρειάζεται, τὸ ἀνατομικὸ φύλο στὸ ἤδη συγκροτημένο ψυχολογικὰ παρὰ τὸ ἀντίθετο.

Μία περίπτωση πού εἰκονογραφεῖ ἰδιαίτερα τὸ ρόλο τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας τοῦ φύλου εἶναι τὸ παρακάτω γεγονός πού περιγράφει ὁ φυσιολόγος J. Money.<sup>13</sup> Σ' ἕνα ἀπὸ τὰ ἀγόρια ἐνὸς ζεύγους μονοωγενῶν διδύμων ἔγινε τυχαῖα πειροκομὴ τὴν ὥρα τῆς περιτομῆς, ὅταν τὸ παιδί ἦταν 7 μῶνων. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ ἡ μητέρα, ὅχι μόνον δέν ἀπελπίστηκε ἀλλὰ ἀποφάσισε μόνη τῆς νά μεγαλώσει τὸ παιδί σάν κορίτσι. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἐκπληκτικό. Ἡ συμπεριφορὰ τῶν διδύμων ἦταν τελείως διαφορετικὴ. Τὸ κάθε παιδί εἶχε ἐνστερνιστεῖ τόσο ἔντονα τὸ φύλο πού τοῦ εἶχαν ἀναγνωρίσει, ὥστε ἦταν ἀδύνατο νά φανταστεῖ κανεὶς ὅτι ἦταν ἴδιωμα καί μάλιστα μονοωγενῆ, μέ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς γενετικὸ καί ὁρμονικὸ ὑπόστρωμα. Οἱ γονεῖς δηλαδή καθόρισαν τὸ φύλο τοῦ παιδιοῦ, τὸ ἔδωσαν τὰ φυλετικὰ χαρακτηριστικά ἀπὸ μόνη τὴν ἀναγνώριση τοῦ φύλου του καί τὴν ἐκπαίδευσή του, ἐνῶ ἡ χειρουργικὴ ἀνέλαβε τὴν ἀντικατάσταση τῶν φανερῶν γεννητικῶν ὀργάνων ἀποδίδοντας σὸ παιδί καί ἀνατομικὰ τὸ φύλο πού εἶχε ψυχολογικὰ ἀποκτήσει.

Εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτο ὅτι παρόμοιες περιπτώσεις, πού ἀπεικονίζουν τὴν ἀπόκτηση τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας ἀπὸ τὴν ἀγωγή μόνον, βρίσκονται ἀνάμεσα καί στὴν ἀρχαία ἀνάτομολογία, ὅπου τὸ

12. B. Zazzo, *Psychologie différentielle de l'adolescence*. PUF, 1972.

13. J. Money, «Ablatio Penis: Normal Male Infant Sex Reassigned as a Girl», *Archives of Sexual Behavior*, 1975, 4, σελ. 65-70.

ρόλο τοῦ χειρουργοῦ τὸν ἀναλαβαίνουν οἱ θεοί.

Ἡ ἀρχαία συγγραφέας Antoninus Liberalis<sup>14</sup> περιγράφει μὲ γλαφυρὸ τρόπο τὸ μῦθο τοῦ Λεύκιπλου: Ἡ Γαλάτεια παντρεύτηκε τὸν Λάμπρο πού ζοῦσε στὴ Φαιστό τῆς Κρήτης· ἦταν ἕνας ἄντρας ἀπὸ καλή οἰκογένεια, ἀλλὰ φτωχός. Ὅταν ἡ Γαλάτεια ἔμεινε ἐγκυος, ὁ Λάμπρος εὐχήθηκε νὰ ἀποκτήσει ἀγόρι κι ἔδωσε ἐντολὴ στὴ γυναίκα του, ἂν γεννηοῖ κορίτσι νὰ τὸ ἐξαφανίσει. Ὁ Λάμπρος ἔφυγε μὲ τὸ κοπάδι του καί, στὸ μεταξὺ, ἡ Γαλάτεια ἔφερε στὸν κόσμο μιὰ κόρη. Λυπήθηκε νὰ τὴν ἐκθῆσει, ἐπειδὴ κίολα σκεφτόταν τὴ μοναξιά τοῦ σπιτιοῦ της. Τὰ ὄνειρα καί οἱ χρησμοὶ ἦρθαν τότε σέ βοήθειά της, ὑποδείχνοντάς της ν' ἀναθρέψει τὴν κόρη της σὰν ἀγόρι. Ἔτσι καί ἔκανε, δίνοντάς της τὸ ὄνομα Λεύκιππος. Ἡ κόρη μεγάλωνε καί ἔγινε ἀνείπωτα ὀμορφή. Ἡ Γαλάτεια ἀπὸ τὸ φόβο πὼς δὲν θὰ μπορούσε πιά νὰ ἐξεγλάσει τὸ Λάμπρο κατέφυγε στὸ ἱερό τῆς Λητώσ καί παρακάλεσε τὴ θεά νὰ ἀλλάξει τὸ φύλο τῆς κόρης της, ὅπως εἶχε γίνει καί σὲ ἄλλες περιπτώσεις πού ἀναφέρει ὁ συγγραφέας. Ἡ Λητώ λυπήθηκε τὴ Γαλάτεια καί ἔλλαξε τὸ φύλο τῆς κόρης.

Ἀμέσως μετὰ τὴ γέννηση ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται ἡ γνωστὴ τριαδικὴ σχέση ἀνάμεσα στους γονεῖς καί τὸ παιδί, ἰδίαιτα μάλιστα τὴ ἀμφίδρομη σχέση μητέρα-παιδιού, γιατί ὁ πατέρας παίξει μικρότερο ρόλο (ὁ ρόλος του εἶναι περισσότερο συμβολικός).

Τὸ παιδί μὲ τὴν ἰδιαίτερη κληρονομικὴ του προικοδότηση, μὲ τὸ δικό του ψυχολογικὸ ρυθμὸ (π.χ. τὸ ρυθμὸ θηλασμοῦ), καθορίζει, καθοδηγεῖ ὡς ἕνα σημεῖο τὴ στάση τῆς μητέρας, πού μὲ τὴ σειρά της τοῦ δημιουργεῖ ἐξαρτήσεις, συνδέσεις μὲ τὸν ἑαυτὸ της καί μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ μητέρα μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὸ παιδί καί τὸν ἑξῶ κόσμο καί ἔτσι τοῦ μεταβιβάζει τίς δυνατότητες, ἀλλὰ καί τοὺς περιορισμούς τῆς προσωπικότητάς της, τίς συγκρούσεις της ἀλλὰ καί τίς πηγές ἀπ' ἡ μεταβίβαση τῶν ἀξιών της καί τῶν στερεοτύπων στὰ ὅποια ἡ ἴδια πιστεύει καί τὰ ὅποια ἀντανακλῶν τὸν κόσμο ἀπ' ὅπου προέρχεται, ἐπηρεάζουν τὴν ὅλη ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς τοῦ παιδιοῦ καί φυσικὰ «δημιουργοῦν» τὸ φύλο του, χαράσσοντας τὴν ψυχολογικὴ του ταυτότητα.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ σχετικοῦ μὲ τὸ φύλο προτύπου πού μεταβιβάζει ἡ μητέρα καί γενικά τὸ περιβάλλον ἐσωτερικεύεται ἀπὸ τὸ παιδί, καί ἔτσι ἀργότερα, βοηθούμενο καί ἀπὸ τὸ μηχανισμό τῆς μίμησης, τὸ παιδί εἶναι ἔτοιμο νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὰ πρότυπα τοῦ φύλου του, πρότυπα κυρίως ἀνταγωνιστικά, μιᾶς ἱεραρχημένης κοινωνίας, ἐνῶ μαθαίνει

συγχρόνως ν' ἀποκτᾷ διαφορετικὴ συμπεριφορὰ ἀπὸ τὸ ἀντίθετο φύλο. Μέσα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μηχανισμούς τῆς μεταβίβασης, τῆς ταύτισης, τῆς μίμησης, τὸ παιδί διαμορφώνει τὴ συμπεριφορὰ του ἀνάλογα μὲ τὰ πρότυπα πού ἡ κοινωνία μέσα στὴν ὁποία ζεῖ καί ἡ τάξη τῆν ὁποία ἀνήκει, ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸ φύλο του, τὸ γενετικά καί κοινωνικά καθορισμένο.

Εἶναι ἴσως περιττὸ, σήμερα πού εἶναι κοινὰ παραδεκτὸ ἀπὸ ὅλους τοὺς θεωρητικούς, ν' ἀναφερθεῖ κανεὶς στὴ σημασία τῆς πρώιμης παιδικῆς ἡλικίας γιὰ τὴν ἀπόκτηση καί τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας. Ἄλλωστε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ψυχολογία τῆς ἀνάπτυξης, ἀνεξάρτητα σέ ποιά σχολὴ ἀνήκουν ἢ ποιά θεωρία πρεσβεύουν, τονίζουν ὅλοι τὴν κεφαλαϊώδη σημασία πού ἔχει ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὅποιο τὸ παιδί μαθαίνει καί φυσικὰ ὁ τρόπος καί οἱ τεχνικὲς πού τὸ περιβάλλον του υἰοθετεῖ γιὰ νὰ τὸ κάνει νὰ μάθει. Θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε ὅτι καί ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία δίνει καί αὐτὴ, μὲ ἄλλο τρόπο βέβαια, τὴν ἴδια ἔμφαση στὴν πρώιμη ἡλικία, ὅταν στὴ φάση αὐτῆ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, στους τραυματισμούς τῆς παιδικῆς ἰδιαίτερα ἡλικίας, τοποθετεῖ τὸ βασικὸ αἶτιο τῆς κάθε ἀνωμαλίας. Ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία ὁμοσ προχωρεῖ καί πέρα πέρα στὴν ἀνάλυση τῆς ψυχοσυναλλαγῆς μητέρα καί παιδιοῦ, καί τονίζει καί ἔναν ἄλλο μηχανισμό πού παίξει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἀπόκτηση τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας: τῆς ἐπιθυμίας τῶν γονέων γὰ ἕνα συγκεκριμένο φύλο. Ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ δὲν δημιουργεῖ, δὲν προκαλεῖ τὴ διαφορά τῶν φύλων, ἀλλὰ ἀναπαράγει, σύμφωνα μὲ τίς συναισθηματικὲς καί διανοητικὲς ικανότητες τοῦ κάθε γονιοῦ, τίς διαφορὲς, ἐσωτερικεύει τὰ πρότυπα πού ἐπικρατοῦν ὡς πρὸς τὰ φύλα. Αὐτὴ ἡ ἀσυνείδητη «ἐπιθυμία» τῶν γονέων ἔχει γένους (sexualis) καί αὐτὸ, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς σύλληψης, θὰ λέγαμε, ὑπάρχει μιὰ προκαθορισμένη ταυτότητα τοῦ φύλου τοῦ παιδιοῦ πού δὲν συμπίπτει ἀναγκαστικά μὲ τὸ βιολογικὸ τοῦ φύλο. Ὅταν ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ τῶν γονίων, ἰδίαιτα τῆς μητέρας, μένει ἀνεκπλήρωτη, εἶναι ἰκανή—ὅταν εἶναι ἰσχυρή—νὰ ἐπηρεάσει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ παιδιοῦ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ πρότυπα τοῦ βιολογικοῦ του φύλου καί νὰ τὸ οδηγήσει, ἀσυνείδητα, ὅπως ἀσυνείδητα λειτουργεῖ, σὲ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν κοινωνικὰ καθορισμένη τροχιά του. Ἔτσι, ἡ ψυχολογικὴ ταυτότητα τοῦ φύλου κλονίζεται, πράγμα πού προκαλεῖ στὸ παιδί ψυχολογικὲς συγκρούσεις, πού ὀδηγοῦν σὲ προβληματικὴ ἢ καί παθολογικὴ προσαρμογὴ.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τίς μορφὲς τῆς κοινωνικοποίησης πού ἀναπτύχθηκαν, ὁ ρόλος τοῦ περιβάλλοντος, οἰκογενειακοῦ στὴν ἀρχὴ καί εὐρύτερο ἀργότερα, εἶναι σημαντικός, ὄχι μόνο γιὰ τὸ μελλοντικὸ γνωστικὸ κόσμο τοῦ παιδιοῦ ἀλλὰ καί γιὰ

14. Ἀντωνίου Λιβεράλη, *Μεταμορφώσεις Συναγωγῆς*, 17.

τόν ψυχοσυναισθηματικό του· γιατί πολλές φορές ή κοινωνική αξιολόγηση των χαρακτηριστικών, πού είναι γενετικά προκαθορισμένα, έχει τη δύναμη να τά παρερμηνεύει και είτε να τά διαστρεβλώνει είτε ακόμη να δημιουργεί χαρακτηριστικά καινούργια, επίκτητα, χωρίς καμιά σχεδόν βιολογική βάση.

Οι ψυχολογικές διαφορές λοιπόν ανάμεσα στα άγوريا και τὰ κορίτσια άντανακλούν άναμφισβήτητα τή συμβολή των γενετικών παραγόντων πού διοχετεύονται μέσα άπό τίς όρμόνες του φύλου. Αυτό όμως σημαίνει άραγε ότι για κάθε φύλο όρισμένες ιδιότητες του «χαρακτήρα του» θά παρουσιαστούν όποσδήποτε, όποιο και νά είναι τό κοινωνικό περιβάλλον; Ή ακόμα, αυτές οι διαφορές όρίζουν άραγε ή πρέπει να καθορίζουν ποιοί κοινωνικοί ρόλοι άντιστοιχούν στόν άνδρα ή στό γυναικα σε κάθε κοινωνία;

Όταν τό κλάμα ενός μωρού αξιολογείται άπό τούς ίδιους τούς γονείς, κατ' άρχήν, σύμφωνα με τό φύλο του: είναι κλάμα θυμού όταν τό παιδί είναι άγόρι, ενώ είναι κλάμα φόβου όταν είναι κορίτσι...

Σέ μιá έρευνα ζήτησαν άπό φοιτητές και φοιτήτριες ψυχολογίας νά περιγράψουν τά χαρακτηριστικά 12 νεογέννητων βρεφών πού τό φύλο τους δέν είχε άνακοινωθεί. Τά μισά άπό τά νεογέννητα ήσαν ντυμένα με ρόζ χρώμα και τ' άλλα μισά με θαλασσί. Ή έκτίμηση των φοιτητών ως προς τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ήταν σε συντριπτικό ποσοστό σύμφωνη με τό στερεότυπο πού πλανάται ως προς τίς διαφορές του φύλου. Περιστό νά αναφέρουμε πώς οι φοιτητές απέδωσαν τά γνωστά ιδιαίτερα «άρσενικά» χαρακτηριστικά στά νεογέννητα πού ήσαν ντυμένα με θαλασσί χρώμα και τά «θηλυκά» χαρακτηριστικά στά νεογέννητα πού ήσαν ντυμένα με ρόζ, άγνωώντας βέβαια ότι οι έρευνητές είχαν ντύσει τά βρέφη με τό χρώμα τό αντίθετο άπό τό καθιερωμένο.

Όταν ή λειτουργία και ή διάρκεια του θηλασμού εξαρτάται άπό τό φύλο του παιδιού...

Σέ μιá έρευνα της I. Lezine<sup>15</sup> πού έγινε σε μητέρες βρεφών και των δύο φύλων, τό 34% των μητέρων άρριόταν νά θηλάσουν με τό δικό τους γάλα τὰ κορίτσια τους, διότι θεωρούσαν τό θηλασμό σάν μιá κουραστική δουλειά ή ότι πώς τίς εμπόδιζε άπό τήν εργασία τους πού τήν έβραζαν σε πρώτο έπιπεδο, ενώ όλες οι μητέρες των άγοριών, εκτός άπό μιá, ήθελαν αντίθετα νά τά θηλάσουν με τό δικό τους γάλα. Ή διάρκεια του θηλασμού ήταν συστηματικά πιό μεγάλη για τ' άγόρια. Σέ ηλικία 2 μηνών 45' λεπτά για τ' άγόρια, 23' λεπτά για τὰ κορίτσια.

Τέλος, κατά κανόνα, τὰ κορίτσια σταματούσαν τό θηλασμό πιό ωρίς. Και άκριβώς σ' αυτές τίς πρώτες, φαινομενικά άσημαντες, παραχωρήσεις για τήν άυτονομία του παιδιού εκδηλώνεται ή έχθρότητα, ή ή έννοια της μητέρας. Και άν υπάρχει έχθρότητα, εκφράζεται με τήν τάση της νά του άρνηθεί τήν έλευθειά του, νά τό ύποτάσσει στις έπιθυμίες της, νά του επιβάλλει πειθαρχία, και νά τό δαμάσει όσο μπορεί πιό ωρίς και όριστικά.

Όταν ή έρμηνεία για τήν ίδια πράξη, τήν ίδια συμπεριφορά ενός παιδιού, διαφέρει άνάλογα με τό φύλο: τό άγόρι όταν διατάσσει θέλει να είναι άρχηγός (!), τό κορίτσι όταν διατάσσει είναι άυταρχικό...

Ό τρόπος πού οι γονείς βλέπουν ακόμη και τά βρέφη είναι σε συνάρτηση με τό φύλο πού τούς άναγγέλλεται. Οι ψυχολόγοι Jeffrey, Z. Luria και Rubin έκαναν μιá έρευνα με σκοπό ν' άποκαλύψουν τό ρόλο πού μπορεί νά παίξει ή γνώση και μόνο του φύλου του παιδιού στόν τρόπο πού οι γονείς έρμηνεύουν τίς πρώτες του αντιδράσεις. Ή έρευνα έγινε σε γονείς 24 ώρες μετά τή γέννηση του πρώτου τους παιδιού. Οι πατέρες είχαν δει τό παιδί τους μόνο πίσω άπό τό τζάμι του θαλάμου των νεογέννητων, ενώ οι μητέρες τό είχαν πιάνει μιá φορά στην άγκαλιά τους. Ζητήθηκε και άπό τούς δύο γονείς νά περιγράψουν τά χαρακτηριστικά του παιδιού τους. Τά νεογέννητα της έρευνας, άγόρια και κορίτσια, είχαν κατά τή γέννησή τους τό ίδιο βάρος, τό ίδιο ύψος και τά ίδια άποτελέσματα στις διάφορες κλινικές έξετάσεις πού γίνονται στά βρέφη. Τά άποτελέσματα του έρωτηματολογίου πού συμπληρώθηκαν άπό τούς γονείς, έδειξαν ότι τὰ κορίτσια τά έβλεπαν «χαριτωμένα», τ' άγόρια «γερά». Τὰ κορίτσια είχαν «λεπτά χαρακτηριστικά», τὰ άγόρια «άδρά». Τέλος τὰ κορίτσια τά χαρακτήριζαν «μικροκαμωμένα», ενώ τὰ άγόρια, παρόλο πού είχαν τό ίδιο βάρος και τό ίδιο ύψος, τά χαρακτήριζαν «ψηλά και γεροδεμένα». Μιά άλλη παρατήρηση πού προέκυψε ήταν πώς, ενώ όλα τὰ παιδιά τά περιέγραψαν σάν «άφηρημένα», στά κορίτσια απέδωσαν σημαντικά πιό ψηλό βαθμό άφηρημάδας. Τά δεδομένα της έρευνας αυτές έδειξαν για άλλη μιá φορά πώς τό στερεότυπο τό σχετικό με τό φύλο μπορεί νά έπηρεάσει και νά διαστρεβλώσει τήν αντίληψη των γονιών και πώς μπορεί νά οδηγεί σε έσφαλμένους έρμηνείες: Οι γονείς δέν άντιδρούν στις πραγματικές ιδιότητες των βρεφών, αλλά σ' ένα στερεότυπο.

Όταν ή συμπεριφορά πού οι γονείς έπιθυμούν άπό τὰ παιδιά τους είναι καθορισμένη άπό τό φύλο τους: έπιθετικότητα, ενεργητικότητα, τόλμη, θάρρος για «τό άγόρι», παθητικότητα, εδουγκνησία, λεπτότητα, εύπρεπεια για «τό κορίτσι»...

Όταν οι άπλαγούσεις πού δεσμεύουν ή συμπεριφορά έχουν στόχο άνάλογο με τό φύλο του παι-

15. I. Lezine, M. Robin, C. Cortial, «Observations sur le couple mère-enfant au cours des premières exérences alimentaires», *La psychiatrie de l'enfant*, 1975, 18, 1.

Bλ. ακόμη O. Brunet, I. Lezine, *Le développement psychologique de la première enfance*, PUF, 1965.



διοῦ: Στό κορίτσι δέν ἐπιτρέπεται νά παίξει μέ μηχανές, τάνκς, κανόνια, αὐτοκίνητα, στό ἀγόρι ἀπαγορεύεται νά παίξει μέ κοῦκλες...

Στό βιβλίο τῶν Maccoby καί Jacklin<sup>16</sup> ἀναφέρονται πολὺ λίγες διαφορές συμπεριφορᾶς ἀνάλογα μέ τό φύλο στά πολὺ μικρά παιδιά. Τονίζεται μάλιστα ὅτι οἱ διαφορές ἀνάμεσα στά δύο φύλα εἶναι μικρότερες ἀπό ὅ,τι στό ἴδιο φύλο. Τά πρώτα διακριτικά σημεῖα ἐμφανίζονται μέ τήν ἐπιλογή τῶν παιγνιδιῶν, ἐπιλογή βέβαια πού κάνουν οἱ γονεῖς γιά λογαριασμό τῶν παιδιῶν τους.

Ἐνῶ οἱ τρόποι ἐπαίνου, ἀλλά κυρίως τιμωρίας, εἶναι ὄχι μόνο διαφορετικοί, ἀλλά ἰδιαίτερα αὐστηροί γιά τά κορίτσια...

Ἄπό διάφορες ἐρευνες πού ἔκαναν ἡ I. Lezine καί οἱ συνεργάτες της, παρατηρήθηκε πώς ὁ τρόπος πού οἱ γονεῖς ἀνατρέφουν τά κορίτσια τους εἶναι πιό αὐστηρός. Οἱ μητέρες σύμφωνα μ' αὐτές τίς ἐρευνες εἶναι πιό ἀνυπόμονες καί πιό ἀπαιτητικές μέ τά κορίτσια τους ἀπό ὅ,τι μέ τ' ἀγόρια τους, καί τιμωροῦν τά κορίτσια μέ ἕνα πιό δραστικό τρόπο, ἐνῶ διαθέτουν περισσότερο χρόνο καί ὑπομονή γιά νά ἐξηγήσουν στά ἀγόρια αὐτό πού θέλουν γιά νά τά λογικέψουν. Ἡ ἀνάγκη τῆς μητέρας νά ἐπιβληθεῖ ἀπό τήν ἀρχή στό παιδί, νά τό δαμάσει, εἶναι πιό ἰσχυρή ὅταν πρόκειται γιά κορίτσι. Τό ἀγόρι, ὅσο καί ἂν εἶναι μικρό καί ἄοπλο, εἶναι ἤδη τό σύμβολο μιᾶς ἐ-

ξουσίας, στήν ὁποία ἡ ἴδια ἢ μητέρα ὑποκύπτει καί συχνά νιώθει εὐτυχισμένη γι' αὐτό. Οἱ δυό τους τυραννιοῦνται ἀμοιβαῖα, σ' ἕνα εἶδος ἐρωτικού παιγνιδιοῦ, ἀλλά σπάνια φτάνουν στήν ἀνοιχτή σύγκρουση.

Ἐνῶ τέλος ὄλοι οἱ τρόποι διαπαιδαγώγησης (παιγνίδια, βιβλία, ἀργότερα σχολεῖο, μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης) δέν καταλήγουν παρά στήν ἐντονη διαφοροποίηση τῶν φύλων, πώς εἶναι δυνατό νά μήν ὑπολογίσουμε τόν περιβαλλοντικό παράγοντα, στό μέτρο πού εἶναι ἱκανός νά προκαλέσει τόσο ἐντονες, ἐπίκτητες διαφορές, πού ὀδηγοῦν μοιραῖα σέ μιᾶ κοινωνική ἀνισότητα τῶν φύλων;

Ἐνῶ μᾶλλον ἡ συμπεριφορά, ὄλες μᾶλλον οἱ ἀντιδράσεις ἐξαρτῶνται ὀπωσδήποτε ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπό γενετικούς παράγοντες. Καί κανένας δέν θά μπορούσε ν' ἀρνηθεῖ τήν ὑπαρξή βιολογικῶν διαφορῶν πού ἐπεμβαίνουν στή γένεση τῶν ψυχικῶν χαρακτηριστικῶν. Ἀλλά, καί αὐτό εἶναι τό ἐνδιαφέρον, αὐτές οἱ βιολογικές διαφορές ἀξιολογοῦνται καί ἀναγνωρίζονται ἀπό τήν κοινωνία, διευρύνονται καί καλλιεργοῦνται ἀπό τοὺς ἰδεολογικοῦς μηχανισμούς. Ἐτσι, δημιουργοῦνται τά στερεότυπα τοῦ ἀρσενικοῦ καί τοῦ θηλυκοῦ, πού γι' αὐτό διαφέρουν ἄλλωστε ἀπό τή μιᾶ κοινωνία στήν ἄλλη.

Συμπερασματικά, ἕνα ψυχικό χαρακτηριστικό δέν κληρονομεῖται, δέν γεννιέται, κατασκευάζεται καί κατασκευάζεται μέ ὄλικά γενετικά, μέ δεδομένα πολιτισμικά, καί μέ τή δραστηριότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου.

16. E.E. Maccoby, C.N. Jacklin, *The Psychology of Sex Differences*. California, Stanford University Press, 1974.